

KADA PODJELJIVATI SAKRAMENAT POTVRDE?

Jure Musa

UVOD

U nas i širom svijeta potvrda se dijeli i prima u vrlo različitoj dobi: za vrijeme osnovnog, srednjeg, pa čak i višeg školovanja. U Istočnoj Crkvi i u nekim dijelovima Zapadne Crkve potvrda se podjeljuje odmah poslije krštenja. Poznato je da u Zapadnoj Crkvi potvrdu dijeli biskup, no može je dijeliti i svećenik ako ga ovlasti biskup. Ona se dijeli u većim ili manjim skupinama, te nije, kao što rekosmo strogo vezana uz određeno doba života.

U kojoj dobi primati potvrdu? Taj je problem osobito prisutan među stručnjacima vjerskog odgoja, pastoralnim radnicima i teolozima. Među njima postoje uglavnom dvije struje: jedni misle da potvrdu treba odgoditi za mladenačku dob ili za početak adolescencije, ukoliko potvrda iziskuje potrebu ljudskog i kršćanskog dozrijevanja krštenika. U tim su godinama mladi sposobni svjedočiti u zajednici i u svijetu primljeni sakrament. Drugi pak preporučuju da se sakrament potvrde podjeljuje u vrlo ranoj dobi, jer da se jedino na taj način, prema njihovom mišljenju, može sačuvati za budućnost odavno poznati redosljed kršćanske inicijacije, što je teološki važno.

Kako je nastala ova situacija? Je li ona plod nekih potreba i ozbiljnih pastoralnih razloga? Da li je proizvod tradicije i je li teološki osnovana? Što tu ima kazati opća ili mjesna Crkva?

Je li ova praksa plod zdravih ili kriznih kršćanskih sredina? Na sve bi to trebalo odgovoriti. U našem prilogu osvrnut ćemo se na neka postavljena pitanja.

1. CRKVENO UČITELJSTVO

Pitanje kada treba primiti potvrdu nije izašlo u crkvenom učiteljstvu velike rasprave i lomove. Učiteljstvo je naučavalo, prije svega, da je potvrdu ustanovio Krist i da se ona razlikuje od krštenja. Dijeli je biskup polaganjem ruku uz molitvu i mazanje svetom krizmom. Svi kršteni mogu i trebaju biti krizmani. Snaga potvrde nazočna je u oživljenju i svjedočenju vjere, po upečatljivosti jedinstvenog neizbrisivog karaktera. To potvrđuje ekumenski sabor u Firenzi (1439) i Tridentu (1547), kao i neka važna pisma Petrovih nasljednika upućena onima koji su na rubu zastranjivanja u vjerskoj praksi (1351. pismo Klementa VI. Armenima i 1907. pismo Pia X. protiv modernista).

Ovdje je važno spomenuti crkveni Kodeks. Osim što u kanonima 780, 782 i 786 iznosi nauku učiteljstva o potvrdi, Kodeks u 78. kanonu kaže: „Premda se u latinskoj Crkvi prikladno podjeljivanje potvrde obavlja po prilici do sedme godine krizmanika, ipak se može i ranije podijeliti, ako se dijete nalazi u smrtnoj opasnosti, ili se to djelitelju zbog opravdanih i teških razloga čini uputnim.” Međutim u

petom paragrafu 782. kanona ističe se zakonito podjeljivanje potvrde u Istočnoj Crkvi odmah nakon krštenja. Kaže se također da je u Zapadnoj Crkvi prevladao običaj odgađati potvrdu do sedme godine života. Ne navodi se obrazloženje zbog čega je to tako. Odgađanje potvrde do sedme godine vjerojatno se prihvaća zbog očekivanja dovoljne svijesti rasuđivanja, a ona je potrebna da potvrđeni zna što prima. Takva praksa počinje u Zapadnoj Crkvi već u 13. stoljeću. To Kodeks traži i za primanje euharistije (kan. 845).

Drugi vatikanski sabor želio je obnovu sakramenta potvrde. On je to zacrtao u svojoj Konstituciji o liturgiji „Sacrosanctum Concilium.” Time se želilo naglasiti i postići „jasniju nutarnju vezu tog sakramenta s čitavom kršćanskom inicijacijom” (SC, br. 71). Jedanaesta pak točka obnovljenog „Reda potvrde” (RP) izričito se odnosi na dob krizmanika. Govori prije svega, o odraslim katekumenima i djeci koja primaju sveto krštenje kao katehizanti. U toj fazi „obično se pripuštaju potvrdi i euharistiji. Ako to nije moguće, neka potvrdu prime u drugom zajedničkom slavlju.” S obzirom na pitanje u kojoj je dobi prikladno dijeliti potvrdu, RP kaže: „Nek se u latinskoj Crkvi potvrda općenito podjeljuje oko sedme godine života. Ipak, iz pastoralnih razloga, naročito da bi se u životu vjernika snažnije naglasila potpunija podložnost Kristu Gospodinu i postojano svjedočanstvo za njega, biskupske konferencije mogu odrediti i prikladniju dob kako bi taj sakrament djeca primila u zreloj dobi nakon odgovarajuće pripreme” (RP 11). Od ovih odredaba može se odstupiti kad se netko zateče u smrtnoj opasnosti ili teškim životnim okolnostima. U ovim iznimnim situacijama preporuča se podjela potvrde djeci i prije no što dođu u dob razuma.

Naša Crkva uglavnom primjenjuje odluku BK iz 1971. godine. „BK daje direktivu da se dijeljenje svete potvrde odgađa do viših razreda osmogodišnje škole, a kao priprava traže se barem 4 godine redovitog vjeronauka, ali svaki biskup može na svom području odrediti i višu dob za potvrdu.” Sličnu odluku o odgađanju primanja potvrde donijele su već davno biskupske konferencije iz drugih zemalja, npr.

Njemačka, Austrija, Francuska, Španjolska, Italija, itd.

Pitanje koje se u ovom trenutku nameće glasi: Što o tom kažu stručnjaci?

2. NEKE TEOLOŠKE RASPRAVE

Nas ovdje, prije svega, zanima teološka rasprava o tome u kojoj je životnoj dobi najprikladnije primiti sakrament potvrde. Koliko se može primijetiti ovaj je problem vrlo diskutabilan među teolozima našeg vremena. Svatko od njih iznosi razloge i proturazloge, te nastoji pronaći, istaći i sačuvati u svojim rukama najuvjerljivije argumente. Simplicističkim mišljenjima, čini se, nema mjesta. Uglavnom se, kao što smo već napomenuli, iznose dva različita rješenja ovog problema.

a) Dogmatsko-ekleziološki odgovor

Neki teolozi sustavno prilaze ovom problemu s dogmatsko-eklezioloških pozicija. Time nastoje razotkriti i utemeljiti jasnu povezanost i smisao sakramenata kršćanske inicijacije, ističući redoslijed njihove suvislosti: krštenje, potvrda, pričest. Prema tom mišljenju, ovim se redoslijedom ostvaruje temeljno jedinstvo kršćanske sakramentalne inicijacije. Ova se teza želi argumentirati osloncem na prošlost i na početke kršćanske inicijacije, kada se isticala potreba dijeljenja svete potvrde odmah poslije krštenja. Potvrda je po sebi nerazdvojiva od krštenja u sakramentalnoj inicijaciji. To je i razlog da se ona prima prije prve svete pričesti. Ta teološka postavka prihvaćena je i primijenjena u Istočnoj Crkvi, u nekim dijelovima Južne Amerike, djelomično u Španjolskoj, a neki teolozi u Zapadnoj Crkvi posebno su je vrednovali.

Ipak, ta postavka nije našla svoj perspektivan odjek i šanse u Zapadnoj Crkvi. Njena višestoljetna praksa dijeljenja potvrde u dobi upotrebe razuma, potkrijepljena pravom osnovom, dovoljan je dokaz za ovu tvrdnju. Mimoilaženje jednog i drugog stava očito postoji.

Iznošenjem još nekih teoloških koncepcija ovaj problem postaje jasniji:

H. Küng rješava ovaj problem smještajući

potvrdu poslije krštenja, i to na dan prve svete pričesti. On to nastoji obrazložiti time što ističe teološko-objektivni i antropološko-subjektivni faktor sakramenata kršćanske inicijacije. On pokušava uskladiti ključne elemente sadržaja sakramenata u njihovoj suvislosti. Ističe da je potvrda po sebi razvoj, dokaz i obistinjenje sakramenta krštenja, dakle, potvrda se treba podjeljivati poslije krštenja. No, karakteristično je za potvrdu i to da dijete javno, poslije prikladnog i složenog katehiziranja, prema svojoj dobi, obavlja ispovijest vjere pred svojom zajednicom. Cilj mu je da ga ona prizna i prihvati posebnim obredom kao punopravnog člana. Zato je potvrđeni slobodan pristupiti i euharistiskom slavlju. I prema tome, potvrda i prva sveta pričest primaju se u jednom bogoslužnom slavlju. Ispovijest vjere koja se traži od krizmanika, po prilici u 8. godini, treba biti izrečena posve slobodno, odgovorno i jasno. Time krizmanik potvrđuje da želi živjeti po svjetlu Kristova Evandelja; time se potvrđuje i ranije pasivno primljeno krštenje.

B. Botte obrazlaže svoju koncepciju rješenja ovog problema time što želi postaviti pravo pitanje. On opaža da se ne bi smjelo pitati: u kojoj dobi?, nego do koje se dobi može odgađati potvrda? On temelji ovo pitanje na crkvenom pravu i u njemu nalazi traženi odgovor, koji glasi: „U latinskoj Crkvi je prikladno podjeljivanje potvrde do 7. godine krizmanika” (kan. 78). To je dob dovoljnog rasuđivanja osobe. B. Botte to obrazlaže svojim dokazima, služeći se crkvenom tradicijom. On nipošto ne želi prihvaćati rješenja koja su plod teoloških spekulacija. Na to bi se, kaže on, trebalo paziti i u Crkvi i u njenoj praksi. Ako bi tako bilo, ovo ne bi bio pravi slučaj ove naravi. Prema crkvenoj tradiciji, krštenje i potvrda trebaju se podijeljivati kao priprema za svetu pričest. To vrijedi i onda kada se pričest prima u ranijoj dobi

Svoju tezu potkrepljuje povijesnim razvojem događaja. U davnim vremenima biskupi su podjeljivali sakramente inicijacije. To je s vremenom postajalo sve teže i gotovo nemoguće. Posebno kad se kršćanstvo počelo širiti izvan gradskih središta. Zato biskupi nisu više mogli predsjedati tim obredima. Zbog te pastoralne po-

teškoće razvijaju se dvije nove prakse: na zapadu se obred krštenja odvaja od obreda svete potvrde, koju i dalje podjeljuje biskup. Međutim, na istoku potvrdu podjeljuje obični svećenik s uljem koje je posvetio biskup. Na taj je način, tvrdi B. Botte, spašena cjelovitost i pravi redosljed izvorne kršćanske inicijacije. Zato na svaki način treba u Zapadnoj Crkvi strogo voditi računa o tom teološki tako važnom sadržaju koji nudi kršćanska inicijacija. Podjeljivanje potvrde djeci odmah iza krštenja dogmatički je utemeljeno. Dakle, nije riječ o zloupotrebi, pa zato nijedna teologija ne može osuđivati tu praksu. U protivnom, ta bi teologija postala kriva, a kao takva u ekumenskom bivanju nanosila velike i dalekosežne posljedice. Treba imati na umu, nastavlja B. Botte, da su teološke spekulacije koje opravdavaju podjeljivanje potvrde poslije pričesti nastale u kasnijim vremenima, s nakanom da opravdaju već nastalu praksu Zapadne Crkve. Tu su činjenicu uzeli u obzir i redaktori crkvenog prava. Dakle, Kodeks je odobrio novonastalu praksu Zapadne Crkve, ali nije dokinuo ni uhodanu praksu Istočne Crkve, da se odmah poslije krštenja djeci podjeljuje potvrda.

Slično zaključuje i D. Tettamanzi. Odgađanje podjeljivanja potvrde za razumniju dob za njega znači preokretanje njenih temelja i njezinih objektivne teološke vrijednosti. Jer, potvrda ni u kojem slučaju ne potvrđuje i ne zapečaćuje postignutu kršćansku zrelost, nego joj postavlja prave i sigurne uvjete.

b) Antropološko-pastoralni odgovor

Neke druge teologe, pastoralne radnike i odgojitelje vjere vodi logika antropoloških razloga. Oni polaze od pretpostavke da potvrda treba doprinijeti izgradnji crkvene djelotvorne zajednice. Dakle, potvrda podrazumijeva posobljenu svijest i odgovornost u suživotu zajednice. Zbog toga je mogućnost potvrde isključivo zamisliva od 12. do 18. godine, jer uzrast krizmanika u tim godinama može biti pogodna.

Tako misle ne samo neki ugledni teolozi, nego su to također i zaključci nekih evropskih katehetskih kongresa i mjesnih sinoda. Pa spomenimo ukratko barem neke:

E. Ruffini tvrdi da oni koji primaju potvrdu u ovom našem sekulariziranom vremenu ukazuju čak na shodnost odgađanja samog sakramenta krštenja do osobne upotrebe rasuđivanja, da se ono ne bi svelo na puki magični čin.

C. Vagaggini naglašava da po tradiciji i objavi potvrda treba biti sakrament svjedočenja Evanđelja u crkvenoj zajednici. Dogmatski gledano, tradicija ne isključuje bolje načine djelovanja u doživljavanju vjere. Zbog toga crkvene zajednice ne žive u zabludi kada prema potrebama ljudskog razvoja mijenjaju liturgijske oblike ili njihov redoslijed, jer isključivo se treba sačuvati bit sakramenta. Potvrdu treba podijeliti u onoj dobi u kojoj subjekt razumom i voljom može shvatiti ovaj spasonosni čin po načelu „ex opere operato” i „ex opere operantis”.

Drugi katehetski kongres u Münchenu (1928) naglasio je potrebu preduvjeta dozrijevanja onih koji se žele krizmati te nužnost čvršćih veza s Evanđeljem. Zbog toga taj kongres preporuča petnaestu godinu života kao povoljnu dob za potvrdu, jer misli da je nemoguće postići nužne preduvjete zrelosti u ranijim godinama.

Opća sinoda münchenske biskupije (1973) preporuča da se potvrda u biskupiji ne podjeljuje nikako prije dvanaeste godine života. Utemeljuje svoju odluku ističući da je krizmanik tek u toj dobi sposoban shvatiti i proživljavati važne vidove sakramenta potvrde, jer počima u to vrijeme doživljavati svoju vjeru na autonoman način.

Prema svemu sudeći, poimanja o prikladnoj dobi podijeljivanja sakramenta potvrde, koja su utemeljena na antropološko-pastoralnoj osnovi, na svaki način nastoje naglasiti da potvrda dodjeljuje svakom kršćaninu posebno poslanje svjedočenja i služenja u svijetu. Ona ga preobražava u zrelijeg i odgovornijeg člana njegove sredine. No, premda je potvrda sakrament zrelosti, ona se redovito ne prima u posve zreloj dobi, kako bi se moglo misliti. Niti se prima u smislu da primanjem potvrde postajemo savršeni, nego u smislu da nam potvrda otvara vrata i ulaz u puninu kršćanskog života.

c) Središte rasprava

Na kraju ove analize različitih poimanja

mislimo da je uvijek nazočna posebna problematičnost s obzirom na adekvatan odgovor na postavljeno pitanje: Kada je prikladno podijeliti sakrament potvrde? No, složenost odgovarajućeg rješenja nastaje zbog različitih osnovnih polazišta, jer se karakteriziraju po nezdruživosti iz same osnove. Svi oni koji u svojim razmišljanjima sustavno polaze od spasonosnog Božjeg djelovanja, ističu posebno datost spasenja i željeli bi da se cijela kršćanska inicijacija dijeli i događa po svom u prvoj Crkvi ustaljenom načinu, makar u vremenskim razmacima. Međutim, svi oni koji polaze od antropološko-pastoralnih predodžaba nužno naglašavaju sudjelovanje krizmanika i nastoje učvrstiti moguću podjelu među sakramentima. Ona praktično već postoji u sakramentima inicijacije, koji su vrednovani kao prikladan proces uklapanja u crkvenu zajednicu. Zastupnici prve teze podređuju sudjelovanje subjekta u sakramentima inicijacije, dakle i potvrde, strukturi vlastite argumentacije, dok drugi ističu neophodnost odgovora vjere koji se treba posve obistiniti u sakramentu potvrde.

Ima još znakova razdvajanja spomenutih antropocentričnih i teocentričnih pozicija. Prvi nastoje pronaći odgovor problema služeći se kriterijima onih antropoloških znanosti koje prate ljudska iskustva i doživljaje, posebno uzrasnu dob djeteta i mladog čovjeka. Oni se služe kriterijima odgojne psihologije i sociologije kao i razvojne psihologije. Međutim, teocentristi nisu skloni prihvatiti ovu kategoriju antropoloških pozicija. Kad bi je i prihvatili s obzirom na dob od 10. do 14. godine, ili nešto kasnije, pitanje je da li bi se složili u izmjeni samog redoslijeda sakramenata kršćanske inicijacije. Ne samo to nego postoji i još jedno drugo pitanje: slažu li se da nije riječ u svemu tome o inicijaciji, koja se događa jedanput zauvijek, nego o socijalizaciji koja postupno nastaje, dakle kroz više godina? To se pitanje nameće, jer je dokaziva činjenica da se u vrijeme pashalne noći u davnim vremenima inicijacija događala u pravom smislu riječi, a događala se jednom zauvijek. No, taj naziv postaje problematičan kad se danas želi primjenjivati bez razlike u strukturi eklezijalnog uključivanja djece i mladih.

3. NEKE NAPOMENE S OBZIROM NA RAZVOJNU DOB DJECE I MLADIH

Kao dopuna dosad spomenutim izlaganjima mogao bi, čini se, biti pogled u neka psihološka tumačenja o razvoju ljudske osobnosti. Već je poznato da je religioznost ili religiozno ponašanje, s psihološkog gledišta, vrlo složena stvarnost. Neke klasične tvrdnje doživljavaju obnovu i dopunu s najnovijim teorijama. Danas se već čini prikladnom i ova teza: religiozni razvoj i doživljavanje slijede razvojnu strukturu čovjekove osobnosti. U svakom slučaju, opaža se rezultat razlike između dječje dobi, koja ima svoje manifestacije religioznog doživljavanja, i dobi puberteta, u kojoj se nameće osobni problem potaknut spoznajnom snagom za uspostavljanjem odnosa vlastitog života s postojećim i egzistirajućim svijetom.

Napomena o uzrastu mladenačke dobi

Religiozni je razvoj jednostavno nezamisliv bez dozrijevanja vlastitih sposobnosti koje utječu na psihičku strukturu čovjekove osobnosti i od velike su važnosti za religiozna doživljenja. Također je u tijesnoj vezi s procesima izobrazbe, koji po „dodiru” s religioznim ponašanjima usmjeruje sličnim iskustvima, npr. oponašajući nekoga ili poistovjećujući se s nekim u religioznom doživljavanju. Važan je faktor čovjekove sposobnosti da uoči i uspostavi odnos između zakonitosti vlastite psihičke strukture i postojećih iskustava izobrazbe ili formacije, te da ih preobrazi i vrednuje u skladu s osobnim odlukama i potrebama. Kada adolescent teži da do skladnog međuodnosa usavrši relaciju između sebe i egzistirajućeg svijeta, pokazuje težnju i napor da usavrši smisao vlastitog života.

U religioznom uzrastu temeljnu važnost zauzima promjena težnje ili htijenja u tom odnosu. Jer, na taj se način mogu usavršavati izkorijena stečena religiozna ophođenja ili uvjerenja. Mladi čovjek koji je prikraćen, zbog bilo kojeg razloga, u odnosu težnje ili htijenja prema danom cilju, samo je površinski ili polovično uvučen u samu stvar. S tim u vezi poznata je teza spoznajne sociologije koja strogo luči

čovjeka koji je produkt svoje društvene sredine od čovjeka individue koji poprima religiozne ili kulturne sadržaje, ali s vlastitom ulogom u svemu tome. Spoznajna ga sociologija karakterizira kao suproducenta, jer on prihvaća sadržaje ili se s njima koristi na aktivan način.

Ne zaboravljajući to spoznajna je psihologija spremna govoriti o upotpunjenju i preinaki već doživljenih poučnih iskustava. Svakako, to se događa također i u religijskom području, koji dolazi izvana u čovjeka, može zapaziti važan religiozni razvoj u čovjeku. U protivnom, znanost ističe da mladi čovjek koji ne teži da dadne vlastiti smisao stvarnosti zaostaje u razvoju i zatvara se religioznom napretku, a to će ga zatvarati u konformizam i složenu ovisnost o drugima. Ovako shvaćen razvoj čovjeka i njegovo religiozno ponašanje i doživljavanje vjere donekle opravdava nastojanje razvojne psihologije koja naglašava da u dobi od 12. do 13. godine u mladom biću redovno preuzimaju mjesto osobna razmišljanja o smislu života, istiskivajući tako primanje uobičajenih religioznih sadržaja koji se nastoje prenositi bilo kojim sredstvima. Dakle, odgojni stav koji se karakterizira kvantitativno u ovoj dobi vjerojatno bi lako postao diskvalificiran. Svjesni toga, neki psiholozi (R. Oerter i S. Elkind) upozoravaju da su moguća čak i obraćenja u vremenu od 12. do 16. godine.

Mladi u pubertetu i adolescenciji pokazuju specifična iskustva i držanja. Ona su zapravo po sebi vrlo tipična po tome što preobražuju Super-Ego u vlastitu sliku. Nastoje doživjeti sami sebe, otvaraju se perspektivi vremenitosti, ruše dosadašnje zavisnosti, teže za ponašanjima autonomnog morala, socijaliziraju se po osobnoj volji, itd.

Napomene za dječju dob

Dječju dob karakterizira oponašanje ili imitacija. Proširenje vlastitog Ega, u razvoju potpunije slike o sebi, tvori u ovoj dobi dobru osnovu za prvu usporedbu vlastitog Ega sa slikom Božjom. Svjesni su da je ono što znaju o Bogu nepotpuno, no oni tu sliku prihvaćaju s povjerenjem. Djeca od 6. do 7. godine vide u Bogu onoga tko je stvorio Sunce, Mjesec,

Zemlju, itd. Naprotiv, djeca od 8. i 9. god. vide svemogućeg i sveznajućeg Stvoritelja i oca koji ljubi. Kako se opaža, u djetetu ove dobi prevladavaju antropomorfne predodžbe o Bogu. Njihovo religiozno držanje i vrednovanje u mnogočemu tijesno ovisi o vladanju odraslih, jer su odnosi s njima vrlo česti i čvrsti. Posebno ovisi o postojanosti religioznih nastojanja. Njihov Ego već može sudjelovati u procesima religiozne pouke i informacije, premda ne pokazuje autonomnih znakova. Njihove spoznaje i sposobnosti vezane su također uz navike i običaje.

Napomene moralnog vida

Da bi se u ranoj dobi shvatila važnost prijelaza od heteronomnog k autonomnom moralu, može poslužiti intuicija E. Hurlocka. On luči moralno ponašanje koje se ugleda u nekoga od moralnog opredjeljenja neovisnih i vlastitih odluka. Samo ovaj posljednji doseže svoje ostvarenje u razvojnoj dobi adolescenta. Prema L. Kolbergu, u čovjeku od 13. god. pa nadalje može se uočiti sposobnost moralnog rasuđivanja izgrađena na temelju prihvaćenih načela i vlastitih pravila spoznaje. Ono što je zaista važno za religiozni razvoj i moralna vrednovanja, prema spomenutom autoru, bila bi autonomna težnja koja se pretežno pokazuje sve jasnija od 13. do 16. god. života.

Spomenuvši stanje moralnog dozrijevanja adolescenta prema zakonitostima stupnjevitog poosobljenja, potrebno je osvrnuti se, s istog aspekta, na dječju dob. Ona je prije svega obilježena imitacijom ili oponašanjem i ne pokazuje znakove predstojeće autonomnosti. U djetetu od 7 god. pokazuje se pragmatično ophođenje koje je nastalo na principu odnosa kazna-poslušnost. Zbog toga dijete izabire vladanje što se po sebi ne suprostavlja normama u posljednjoj analizi stvari. L. Kolberg misli da je to pred-moralni nivo. Repertoar tipičnog dječjeg vladanja i ophođenja podrazumijeva da dijete ima udjela u poistovjećivanju s normama i ulogama društva. Na taj se način u djetetu razvijaju i prvi znakovi vlastitog identiteta. To je zapravo „ubrani moral” koji mu je od neposredne koristi te mu pruža velike olakšice u

vrednovanju životnih uzora i vrednota koje mu se nuđaju.

LITERATURA

1. Documentos del Vaticano II, Biblioteca de autores cristianos, Madrid 1968.
2. Código de derecho canonigo y legislacion complementaria, Biblioteca de autores cristianos, Madrid 1962.
3. Red potvrde, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972.
4. NEUNER-ROOS-RAHNER, La fede della Chiesa nei documenti del magistero, Ed. Studium, Roma 1967.
5. G. BIEMER, La controversia sull'eta in cui impartire la cresima, u Concilium 2 (1978), 171–186.
6. N. BULAT, Suvremena teološka problematika sakramenta potvrde, u: Služba Božja 3 (1977), 213–225.
7. R. FENEBERG–G. SPORSCHIL, Lerntheoretische Erwägungen zur Firmpastoral, u: Katechetische Blätter 3 (1973), 163–177.
8. G. GRASSO, Opzioni di fondo per una pastorale della cresima, u: Catechesi 1 (1975), 23–30.
9. M. ŠKARICA, Pastoralno liturgijski vid sakramenta potvrde, u: Služba Božja 3 (1977), 226–237.
10. I. TUBALDO, Note di teologia sul sacramento della cresima, u: Catechesi 1 (1975), 13–17.